

Magyarország nemzetiségpolitikája a két világháború között (1918–1938)*

A tanulmány a magyar állam belső kisebbségeivel szemben gyakorolt nemzetiségpolitikájának elemzésére tesz kísérletet, az első világháború végétől az első bécsi döntésig terjedő időszakra koncentrálna.¹ A szomszéd államok területén élő magyar kisebbségek sorsa, valamint a magyar kormányok államhatárokon átnyúló titkos támogatáspolitikája csak annyiban kerül megemlítésre, amennyiben az a téma szempontjából feltétlenül szükséges. Az elemzés Magyarországot – hasonlóan a térség többi államához – *nemzetiesítő* államként fogja fel, a hangsúlyt pedig nem a „nemzetállam” statikus képének megrajzolására, s a kisebbségek ebben elfoglalt helyének bemutatására helyezi, hanem a kisebbségekkel kapcsolatos politika hangsúlyaira, valamint a politika formálásában meghatározó szerepet játszó aktorok motivációira, tevékenységére és eszköztárára.²

Előzmény: a nemzet fogalmának tartalmi változásai; Párizs környéki békék

A 17. századig a Magyar Királyság területén a nemesi, rendi nemzetfogalom volt érvényben, melynek alanya a nemesség volt, függetlenül tagjainak etnikai háttérétől. Ennek az értelmezésnek az alternatívájaként fejlődött ki a 17–18. században az ún. hungarus-tudat, mindenekelőtt a városi (főleg német és szlovák) polgárság és értelmiség körében.³ Ebben az értelmezésben az exklúzió helyett az inklúzió vált dominánssá: a középkori rendiség származásra (társadalmi helyzetre) koncentráló felfogása helyett a területi elv élvezett elsőséget. A koncepció szerint minden a királyság területén született lakos függetlenül etnikai, nyelvi és vallási háttérétől automatikusan tagjává vált a *natio hungarica*-nak. A hungarus-tudat fontos építőeleme volt a latin nyelv, mint a többféle etnikumból összetevődő Magyarország hivatalos közvetítőnyelve.

A hungarus-tudatot a 18. század végétől – 19. század első évtizedeitől háttérbe szorította az ébredő nacionalizmus. Az elsősorban a liberális nemesség által képviselt nyelvi nacionalizmus számára a nemzethez való tartozás legfontosabb kritériuma a magyar nyelv (és kultúra) ismerete és használata lett.⁴ A magyar nacionalizmus folyamatos erősödése válaszút elé állította a többi nyelvi/etnikai csoport tagjait: vagy elsajátítják és használják a magyar nyelvet, s a Monarchia Lajtán túli részével szemben folytatott (kétség kívül demokratizálódási folyamatokkal is egybe kötött) nemzetiségi küzdelemben a magyarok oldalára állnak, vagy nem tartoznak a magyar nemzethez, és az ország idegen nyelvű nemzetiségeinek tagjai lesznek. Az ajtó nyitva állt, és főleg a németek, szlovákok, majd a zsidók közül sokan éltek is a lehetőséggel. Azonban részben a magyar nacionalizmus előretörésének hatására felerősödött a nemzeti érzés a többi etnikum körében is, mindenekelőtt azok között, amelyek az

* A tanulmány az OTKA K-112448 ny. számú projekt keretében készült.

¹ A magyarországi zsidók és romák helyzetével nem foglalkozik a tanulmány, mivel a vizsgált időszakban nem tartották őket nemzeti kisebbségnek, sem az állam, sem pedig maguk, a közösségek tagjai.

² Rogers Brubaker: *Nacionalizmus új keretek között*. Budapest 2006.

³ Miskolczi Ambrus: A „hungarus-tudat” a polgári-nemzeti átalakulás sodrában. *Magyar Kisebbség* 17. (2012) 3–4. sz. 163–204.

⁴ Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest 2007. 21–27.

országhatárokon túl anyaállamokkal rendelkeztek, ahol a nemzetté válás folyamata szintén előrehaladt. Az 1848–1849-es szabadságharc tovább mélyítette az árkokat az ellentétes irányú nemzeti törekvések között.

Az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés után ismételten módosult a nemzet fogalmának aktuális értelmezése. Az 1868-ban elfogadott „Törvény a nemzetiségek egyenjogúságáról” beemelte a köztudatba az „egységes és oszthatatlan politikai magyar nemzet” koncepcióját, amely *hivatalosan* a magyar nemzeteszmé alapja is maradt az első világháború kitöréséig.⁵ Ez a koncepció mind a hungarus-tudatból, mind a nemzet liberális felfogásából tartalmazott elemeket. A hungarus koncepcióban meghatározó szerepet játszó területi elvnek megfelelően minden állampolgár automatikusan a *politikai magyar nemzet* része lett. Már a megfogalmazás is egyértelművé tette azonban, hogy a magyarság/magyar etnikum ebben a felfogásban a primus inter pares pozíciót tölti majd be. A nemzetiségi törvény nem ismerte el a nemzeti törekvések egyenjogúságát, mivel betérjesztői és elfogadói tartottak attól, hogy egy ilyen szintű nyitottság a Monarchia nemzetiségek által is támogatott föderalisztikus átszervezésének keresztülvitele esetén a Magyar Királyság felbomlásához is vezethetne. A törvény így mindenekelőtt egyéni és nyelvi jogokat helyezett kilátásba a nem magyar nemzetiségű lakosság számára.

A nemzetiségi politikusok jó része az első pillanattól kezdve meg volt győződve arról, hogy a koncepció hosszú távon a magyar pozíció erősítését fogja szolgálni. Fenntartásaikban megerősítve látták magukat, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar nacionalizmus rövid idő elteltével nem tett többé különbséget a nemzetfogalom kulturális és politikai értelmezése között, és a nemzetiségek létét önmagában véve is kezdte a Magyar Királyság fennmaradására nézve fenyegetésnek látni és láttatni. Az erőltetett asszimilációs törekvések a dualizmus korának második felében erre a meggyőződésre vezethetők vissza. Az állam nacionalizáló törekvései nem ritkán negatívan hatottak vissza az olyan személyek, ill. embercsoportok társadalmi mobilitására is, akik nem voltak készek, vagy képesek megtanulni magyarul, vagy nevüket megmagyarosítani.⁶ Természetesen nemcsak a restriktív állami nemzetiségpolitika erősítette az akkulturációs és asszimilációs tendenciákat, hanem a modernizáció, az iparosítás és a városiasodás folyamata is.⁷ Összefoglalóan azonban megállapítható, hogy az asszimiláció mindenekelőtt a városokban, és az ország központi területein haladt előre, s főleg a németek, szlovákok és a zsidók között, míg ez a politika a szerbek, horvátok, románok (s részben a szlovákok) körében nem tudott lényegi eredményt felmutatni.⁸

A két világháború közötti Magyarország nemzetiségi politikája mélyen gyökerezett az ország történelmében, de a magyar társadalom és a politikai elit világháborút követő élményei legalább ennyire meghatározók voltak a nemzetiségpolitika gyakorlatának kialakításában. A legnagyobb megrázkódtatást természetesen a trianoni békeszerződés következményei jelentették. Miután a szövetséges nagyhatalmak 1918-ban a kedvezőtlen külpolitikai és hadi fejleményektől ösztönözve egy új biztonsági koncepció kidolgozása mellett döntöttek, s ennek megfelelően támogatták szövetségeseik területi követeléseit, a Monarchia lekerült Európa politikai térképéről, és a Magyar Királyság is elvesztette területének 2/3-át, lakosságának pedig 60%-át. Az új határok megállapításánál az etnikai elv nem lett kötelezően alkalmazott vezérelv, így a magyar nemzetiségű lakosság 1/3-a (3 millió fő) idegen állami főhatalom alá került.

⁵ Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918*. Pozsony 1999. 12–20.

⁶ Az asszimilációról és a névmagyarosításról lásd Karády Viktor–Kozma István: *Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig*. Budapest 2002. 49–114.

⁷ Gerhard Seewann: A Kárpát-medencei német és magyar kisebbségek fejlődésének tipológiai összehasonlítása 1918–1980. In: *Ungarndeutsche und Ethnopolitik*. Szerk. Gerhard Seewann. Budapest 2000. 152.

⁸ Katus László: *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914*. Pécs 2009. 388–393.

Ez a tény, valamint a szomszéd államok erősen nemzetiesítő karaktere, s az az adottság, hogy a magyarországi nemzeti kisebbségek alig tették ki a lakosság 10 %-át, tovább erősítették a sajtótól és az állami emlékezetpolitikától megdolgozott, a kérdés iránt fogékony lakosság körében a nemzet etnocentrikus felfogását. Az elitek nemzetről folytatott politikai diskurzusaiban a hangsúly egyre inkább áttevődött az elvesztett területeken élő magyarok sorsára, miközben alig foglalkoztak a Magyarországon maradt, vagy a szomszéd államokhoz került nem magyar nemzetiségű lakosság igényeivel.

A békeszerződések következményeiből a traumatizált politikai és társadalmi elitek, valamint a lakosság egy része több konzekvenciát is levont, melyek közül az egyik a magyarországi nemzetiségekre vonatkozott. Azok, akik a nem magyar etnikai csoportokat az ország területi egységére nézve már korábban is veszélyesnek tartották, megerősítve érezték magukat ebbéli meggyőződésükben, és a nemzetiségek felmerülő igényeinek kielégítését a továbbiakban is alapvetően elhibázott törekvésnek tartották. Ennek az álláspontnak a végkövetkeztetése az volt, hogy hosszú távon csak egy kulturálisan homogén nemzetállam garantálhatja egy ország területi állományának megmaradását. (Ebből a tézisből azonban nem vonták le azt a következtetést, hogy Magyarországnak a jövőben csak az etnikailag homogén határ menti területekre szabadna bejelentenie revíziós igényeit.)

A békeszerződés mellett történt néhány olyan esemény is 1918 és 1920 között, amelyek ugyan a nemzetiségi politikára való hatástörténetükben az alapélményhez képest kisebb jelentőségűnek bizonyultak, de amelyek a Magyarországon maradt nemzetiségek társadalmi megítélésére negatívan hatottak vissza – függetlenül attól, hogy ezekben azok milyen mértékben vettek részt. Ezek a „tapasztalatok” természetesen nem ítéletők meg csupán önmagukban, hanem csakis a sajtó egyre nagyobb befolyásával együtt, kölcsönhatásban az állami szervek vagy az állam által ellenőrzött egyesületek intenzív emlékezetpolitikai törekvéseivel.⁹ Az emlékezetpolitika és az üzeneteket a tömegek felé közvetítő sajtó a vizsgált korszakban nem hagyta, hogy ezek a hivatalos Trianon-narratívához kapcsolt képek a társadalom emlékezetének homályába vesszenek.

A magyar társadalom széles rétegeinek fontos élménye volt a kiszolgáltatottság érzésének megtapasztalása az 1918. november 13-i fegyverszüneti egyezmény és az 1920. június 4-i trianoni békeszerződés között eltelt másfél évben. A béketárgyalások alatt mindenki számára világossá vált, hogy a szomszéd államok kormányai egyáltalán nem voltak elégedettek a nekik juttatni kívánt területek nagyságával. A román, a szerb és a cseh hadsereg további jelentős, egyértelműen magyarok által lakott területeket vont az ellenőrzése alá. A kisebbségek anyaállamainak túlzó, az etnikai elvet egyértelműen figyelmen kívül hagyó követeléseiből magyar részről sokan azt a következményt vonták le, hogy az etnikai elv a nemzetek hatalmi harcaiban csak alárendelt szerepet játszik, s hogy egy lojalitáskonfliktus esetén soha sem lehet teljesen megbízni a más nemzethez tartozó személyek és csoportok államhoz, s a tituláris nemzethez való hűségében.

Utóbbi megállapítást az a tény is alátámasztani látszott, hogy a Magyarország központi területének peremvidékein élő nemzeti kisebbségek (románok, szerbek, horvátok, szlovákok, de a németiség egyes részei is) a háború végén kinyilvánították csatlakozási szándékukat és hűségüket a szomszéd államokhoz.¹⁰ Anélkül, hogy a kérdés minden aspektusát – így a nemzetiségi csoportok mozgatórugóit, a gyűlések reprezentativitását stb. – komolyabban megvizsgálták volna, a kétség kívül demonstratív lépésekből azt a következtetést vonták le, hogy a nemzethez való tartozás érzése a régióban sokkal erősebb, mint az állampolgári lojalitás parancsa. (A magyar kisebbségek hasonló hozzáállása ehhez a kérdéshez az 1920–1930-as években tovább mélyítette a megállapítás érvényességébe vetett hitet.)

⁹ Lásd Zeidler Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Budapest 2002.

¹⁰ Radisics Elemér (szerk.): *A Dunatáj I*. Budapest 1946. 317.

A Burgenland és Baranya jövőjéről meglehetősen későn meghozott döntések is hozzájárultak ahhoz, hogy a nemzetiségi kérdés sokáig az érdeklődés középpontjában maradt, ráadásul az államhatár kérdésével szorosan összekapcsolva.¹¹ A sajtó a folyamatokat éveken keresztül élénk figyelemmel kísérte, és az olvasókat a kérdés minden aspektusáról igyekezett tájékoztatni. Habár mindkét döntés végül Magyarország számára *részben* előnyösen zárult (a szerb csapatok kivonultak Baranyából, Sopron környékének 2/3-a magyar felségterület maradt), az irányított nyilvánosság számára a történet azzal a végkövetkeztetéssel zárult, hogy még az ország új (megcsonkított) területi állománya is veszélyeztetett maradt, nemcsak a szomszéd államok/nemzetek aspirációi, hanem a határ mentén élő nemzetiségek bizonytalan lojalitása miatt is.

Az új határok megvonása által közvetlenül érintett magyarok sorsa is ráerősített erre a hangulatra. Az emberek nemcsak a mintegy 400.000 menekült problémáival konfrontálódtak személyesen nap, mint nap (főleg a fővárosban és a nagyobb városokban), de az is gyorsan kiderült, hogy a magyar kisebbségek a szomszéd államokban mind a politikai, mind a gazdasági, szociális és kulturális életben azonnal hátrányos helyzetbe kerültek.¹² Az államok a magyarokkal szemben kezdettől fogva nemzetesítő államként léptek fel, és az egykori magyarországi nemzetiségek elitjei az új helyzetben nem voltak képesek, de nem is szándékoztak különösebben hatékonyan fellépni a magyarokat érintő erős diszkrimináció ellen.¹³ A magyarországi sajtó ugyanakkor rendszeresen beszámolt a kisebbségvédelmi szerződéseket figyelmen kívül hagyó jogsértésekről, tovább erősítve ezzel a közvéleményben az áldozat-narratívát. A kérdésnek ez az aspektusa ugyan nem hatott vissza közvetlenül a Magyarországon maradt nemzetiségekre, de minden bizonnyal hozzájárult a nemzeti kisebbségekhez való távolságtartó hozzáálláshoz.

Mindezekből az elemekből egy olyan mozaikkép állt össze, amelyben nem kaptak valódi figyelmet sem a Magyarországon maradt, sem a szomszéd országokhoz került nem magyar nemzetiségek mozgatórugói, érvei és kívánságai. Teleki Pál magyar kormányzatok által osztott tézise a nemzeti kisebbségeket megillető nemzetközi védelemről bepillantást enged a magyar politikai elit nemzetiségi ügyekben elfoglalt pozíciójába.¹⁴ Teleki szerint az első világháború utáni nemzetközi kisebbségvédelem rendszere alapvetően elhibázott volt. Szerinte ugyanis a nemzetközi védelem nem kellett volna, hogy megillessen az összes nemzeti kisebbséget, hanem csak az ún. *kényszerkisebbségeket*, akiknek jelentős része csupán az első világháború után került idegen állami főhatalom alá, mint pl. a magyar kisebbségek. Az ún. *hagyományos kisebbségeknek*, akik évszázadok óta együtt éltek a többségi népekkel, nem is volt szükségük ilyen védelemre, mivel ezek szokásaikat és nyelvüket eddig is eredményesen meg tudták védeni. Az *önkéntes kisebbségeknek*, mint pl. a magyarországi németeknek, akik évszázadokkal korábban saját akaratukból érkeztek az ország területére egyáltalán nem nyújtott volna nemzetközi védelmet, mivel ezek kényszer nélkül, saját kezdeményezésre telepedtek be egy másik országba, s ezzel automatikusan el is fogadták annak törvényeit.¹⁵ Habár több kisebbségi politikus is figyelmeztette a nyilvánosság előtt argumentációjának

¹¹ A megszállás élményéről lásd pl. Gönczi Ferenc beszámolója a szerb megszállás időszakáról Dél-Somogyban. 1921. október 4. Közli Csóti Csaba: A Dél-Somogyi területek szerb megszállása 1918–21 között. In: *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv*. Kaposvár 1998. Szerk. Bösze Sándor. 130–138.

¹² Gerhard Seewann: Ungarische und deutsche Minderheiten im Donau-Karpatenbecken 1918–1980. In: *Ungarndeutsche* i. m. Szerk. Gerhard Seewann. 142–144.

¹³ Alkalmi együttműködés esetről esetre valósult csak meg. Az eltérő politikai érdekek miatt esély sem volt egy elvi együttműködés megvalósítására, még a németekkel sem. Kirchholtes romániai német követ a német külügyminisztériumnak. Bukarest, 1931. május 4. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA AA), RAV Bukarest, 156.

¹⁴ Norbert Spannenberger: *Der Volksbund der Deutschen in Ungarn 1938–1944 unter Horthy und Hitler*. München 2005. 66–67.

¹⁵ Teleki Pál: *Időszerű nemzetközi politikai kérdések a politikai földrajz megvilágításában*. Budapest 1931. 24.

inkoherenciájára, a miniszterelnökség a német kisebbséggel (is) foglalkozó diplomáciai irataiban többször is használta ezt a gondolatmenetet, ami indirekt bizonyítéka annak, hogy a mindenkori kormányok a nemzetiségeket – hasonlóan Európa többi államához – a bel- és külpolitikában mindenekelőtt problémaforrásként tartották számon.¹⁶

Hangsúlyok a magyar nemzetiségpolitikában

Az 1918-as fegyverszüneti egyezmény és az 1938-as első bécsi döntés közti időszakban a nemzetiségpolitika szempontjából két fontos szakaszt különíthetünk el egymástól. Az első, homogénnek távolról sem tekinthető időszak a trianoni békeszerződés aláírásáig (más értékelés szerint a nyugati és a déli határ nemzetközi megállapításáig) tartott, a második a békeéveket fogta át, egészen a területi revízió kezdetéig. Az időbeli határ a két korszak között nem volt merev, sokkal inkább tekinthető folyékonynak.

A világnézetileg is különböző kormányoknak az első két évben a második periódushoz képest nyitottabb hozzáállását a nagypolitika motiválta: igyekeztek a világháborús vereség után az ország minél nagyobb területét megőrizni. A nemzetiségi jogok törvényi szabályozását gyökeresen megváltoztatták, hogy csökkentsék annak veszélyét, hogy egy esetleges elszakadásról szóló népszavazáson a nemzetiségi lakosság által lakott területek az elszakadás opcióját vonzóknak találják. A polgári kormányok szeme előtt egyértelműen a területi integritás megőrzése, ill. minél nagyobb területek megtartása lebegett, a Tanácsköztársaság pedig a „példamutató nemzetiségpolitika” segítségével mindenekelőtt a jövőbeni baráti szocialista szomszéd államokkal való együttműködés alapjait kívánta ezzel megteremteni.¹⁷ Utóbbi arra is képes lett volna, hogy jelentős, nemzetiségek által lakott területekről (Burgenland, Észak-Magyarország, Kárpátalja) lemondjon a szomszéd országok javára, amennyiben azok kormányai elkötelezik magukat a szocializmus mellett. Bár egyes nemzetiségek pozitívan fogadták a háború előtti időszak nemzetiségpolitikai praxisával való szakítást (szlovákok, németek, ruszinok), a konkrét lépések és a beígért autonómiák nem tudták megakadályozni a románok és délszlávok elszakadását, a hatalmi politikai realitások érvényesülését.

A kormányoknak ugyan különböző elképzeléseik voltak a jövőről, abban azonban megegyeztek, hogy egy multietnikus államnak nem szabad a jövőben figyelmen kívül hagynia nemzeti kisebbségeinek igényeit. A programokban szerepelt a nemzetiségi önkormányzatok kialakításának lehetősége, mindenekelőtt a szlovákoknak, ruszinoknak és a németeknek.¹⁸ (Erdély és Dél-Magyarország megszállása miatt Jászi keleti Svájc koncepciója után már nem helyeztek kilátásba autonómiát a románoknak, szerbeknek és horvátoknak.) A kisebbségek követeléseinek fókuszában évtizedek óta a nemzetiségi oktatás helyzetének javítása állt. Ezt a kérdést is kedvezőbben szabályozták a korábbi évekhez képest.¹⁹ Az oktatás nyelvéről való döntésben a gyerekek, ill. a szülők anyanyelve vált irányadóvá. A kisebbségi kérdés súlyát jól jelezte az is, hogy a nemzetiségek ügyeinek vitelét minisztériumi szinten koordinálták.²⁰

¹⁶ A Királyi Magyar Kormány memoranduma a Német Birodalom kormányának. Budapest, 1931. március 2. In: Tilkovszky Loránt–Weidinger Melinda: Magyar memorandum és német válasz. *Századok* 137. (2003) 1359.

¹⁷ Az első évek nemzetiségpolitikájáról lásd Bellér Béla: *Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása*. Budapest 1975.

¹⁸ Uo., Tilkovszky Loránt: Nemzetiségpolitika Magyarországon 1918/1919–1944/1945. In: *Baranyai történetírás 1990–1991*. Pécs 1992. 427–430.; Norbert Spannenberger: Emanzipationspolitik durch Ethnisierung: Die Deutschen in Ungarn in der Zwischenkriegszeit. In: *Politische Strategien nationaler Minderheiten in der Zwischenkriegszeit*. Szerk. Mathias Beer–Stefan Dyroff. München 2013. 191–201.

¹⁹ Bellér Béla: *Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása* i. m. 26., 45–46.

²⁰ A minisztériumot formálisan csak 1922. február 10-én számolták fel, de mivel Bleyert 1920. december 16. után nem nevezték ki ismét miniszternek, nem játszott többé lényeges szerepet.

Ahhoz azonban, hogy az új elképzelések életképességéről meg lehessen győződni, időre lett volna szükség, idő azonban ebben a hektikus periódusban regnáló kormányoknak nem állt rendelkezésére. A békeszerződés aláírása után pedig világossá vált, hogy azok a területek, amelyeket autonómiák nyújtásával elméletileg megőrizhetőnek tartottak, Csehszlovákiához és részben Ausztriához kerültek hivatalosan is. Burgenland esetében ugyan sikerült egy 1921. decemberi népszámlálással az előre jelzett határt némileg korrigálni, a Horthy rezsim politikai elitje azonban a területi veszteségek után már nem érezte magát kényszerítve és indítva arra, hogy folytassa az előző kormányok nemzetiségpolitikai stratégiáit.

A békeszerződés aláírása után minden magyar kormányzat arra törekedett, hogy a területi revízió bel- és külpolitikai előfeltételeit megteremtse, s ez a program széles társadalmi konszenzusra támaszkodhatott. Nemcsak a társadalom felé folytatott kommunikációban, hanem a kormányok tényleges aktivitásában is átkerült a hangsúly a határokon túl élő kognacionális (magyar) csoportokra, miközben a magyarországi kisebbségek helyzete a politikai elit számára alárendelt jelentőséget kapott. Az általánosan jellemző közönyt nemritkán értetlenség vagy bizalmatlanság váltotta fel az államigazgatás különböző szintjein, ha a nemzetiségek reprezentáns személyiségei olyan kezdeményezésekkel álltak elő, amelyek a közösségek „nem magyar” etnikai profilját megerősítette volna.²¹ Ennek a hozzáállásnak az volt az alapja, hogy a közigazgatás döntési pozícióban lévő alkalmazottainak jó része szívesen látta a nemzetiségek körében megfigyelhető asszimilációs tendenciákat, és minden olyan próbálkozás, amely ezeknek a folyamatoknak a feltartóztatására irányult, ellenérzést váltott ki bennük. Ebben a helyzetben a nemzeti kisebbségek – szemben az első két évvel – a nemzetiségpolitikának jórészt tárgyai és nem alanyai voltak. Ez a kisebbségekkel kapcsolatos hozzáállás a következő csaknem két évtizedben nem változott lényegesen.

Az egyes nemzetiségek megítélésében – szemben a szomszéd országokban bevett, megosztásra játszó gyakorlattal – nem volt lényegi különbség: a legfőbb politikai cél az volt, hogy az állam a kisebbségek bármilyen jellegű aktivitását ellenőrzés alatt tudja tartani. Ez a törekvés kiterjedt az egyesületekre, a nemzetiségi sajtóra, a személyek és egyesületek nemzetközi kapcsolataira, az iskolákra és az egyházakra is. A németek tevékenységének talán némileg hangsúlyosabb figyelemmel kísérése annak volt köszönhető, hogy míg a legtöbb kisebbség tagjainak száma rendkívül alacsony volt, a magyarországi németek 1920-ban a lakosság 6,9%-át tették ki. Emellett pedig a kisebbség anyaországa meghatározó szerepet kapott a revíziós orientációjú magyar külpolitikai kalkulációkban.²² A németek ráadásul a többi kisebbséghez képest jobban meg is szervezték magukat, s vezetőik a fentiek miatt abban a helyzetben voltak, hogy a nemzetiségpolitika alakításában kulcsszerepet játszó személyekkel (politikuskok, magas rangú hivatalnokok) időről-időre közvetlenül is tárgyalhattak. Az a néhány próbálkozás, amelyben a kormányzatok kísérletet tettek a nemzetiségpolitika egyes elemeinek korrekciójára, kivétel nélkül a német diplomácia által támogatott német nemzetiség kéréseire adott válasz volt.

Táblázat 1: Magyarország lakossága anyanyelv szerint 1920–1930

	Anyanyelvűek	Változás
--	--------------	----------

²¹ Amikor például néhány dusnoki lakos a községben aláírást gyűjtött azért, hogy bunyevác nyelven folyjon az oktatás, összeült a képviselőtestület, hogy megtárgyalja a teendőket. A jegyzők közölték, hogy illetékes helyen már jelentették az esetet, s „addig is, míg a kérvény teljes szövegének és az aláírók neveinek birtokába nem jutnak, felkérlek a képviselőtestületet, hogy Nagy István és tsai ezen hazafiatlan és a községnek magyar nemzeti szempontból módfelett ártalmas megvilágítására alkalmas eljárása feletti megbélyegzésének és rosszallásának adjon kifejezést és velük minden közösséget tagadjon meg.” Kivonat a dusnoki képviselőtestület 1924. június 1-i rendkívüli üléséről. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K 28-157-1926-2799.

²² A belső állami törvényi szabályozásról lásd Ewald Ammende (Hg.): *Die Nationalitäten in den Staaten Europas. Sammlung von Lageberichten*. Wien-Leipzig 1931. 331–332.

	1920	1930	%
Magyarok	7.156.727	8.001.112	+ 13,2
Németek	551.624	478.630	– 13,2
Szlovákok	141.918	104.819	– 26,1
Horvátok	36.864	27.683	– 24,9
Románok	23.695	16.221	– 31,5
Bunyevácok	23.228	20.564	– 11,5
Szerbek	17.132	7.031	– 59,0
Egyéb	39.014	32.259	– 17,3

Forrás: Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakott helyek szerint. Budapest 1932. 7.

A magyar kormányzatok hangsúlyt helyeztek arra, hogy a nemzetiségi jogok törvényi szabályozása legalábbis formailag megfeleljen a békeszerződés kisebbségvédelmi rendelkezéseinek.²³ A nemzetközi elvárásoknak megfelelően azonban – hasonlóan a szomszéd államokhoz – csak a személyi jogok garantálására vállalkoztak. A kollektív jogok kérdése 1920 után lekerült a napirendről. A nemzetiségpolitikai praxis azonban csak nehezen volt összhangba hozható a területi revízió vágyott céljával, s erre mind a német diplomácia, mind a német nemzetiség aktivistái többször fel is hívták a magyar kormány figyelmét.²⁴ Bekerült ugyan a köztudatba Magyarország államjogi átalakításának elvi lehetősége a területi revízió megvalósulása esetén, ami alapvetően megváltoztatta volna a nemzetiségek helyzetét is, de ez nem volt hivatalos, kötelező érvényű, a magyar kormányokat kötő ígéret, s a nemzetiségek aktuális helyzetére nem is hatott vissza.²⁵

Magyarországon – szemben a szomszéd államokkal – 1922–1923 után egészen a területi revízióig nem léteztek etnikai alapú pártok.²⁶ A legtöbb nemzetiség esetében a hozzájuk tartozók alacsony száma miatt eleve esély sem volt a pártpolitikai mobilizációra, de az ilyen hátszágú képviselőnek már a gondolata is szálka volt a politikai elit szemében. A korszak kezdetén még működtek német, szlovák és ruszin pártok. Utóbbi kettő, 1922–1923-ig létező formáció azonban csak eszköz volt a magyar kormányzatok kezében, s nem is rendelkeztek tömegbázissal. Miután 1922-ben kiderült, hogy a magyar választási rendszerben Jakob Bleyer német keresztény-szociális pártjának többé esélye sincs arra, hogy bekerüljön az országházba, Bleyer a párt feloszlata mellett döntött, s ettől kezdve a magyarországi németek képviselői, mint a magyar (legtöbbször kormány-) pártok jelöltjei kerülhettek csak be a törvényhozásba.²⁷ Bár a képviselő- és felsőházban voltak szép számmal nemzetiségi származású képviselők az egész korszakban, legtöbbjük azonban már régen a többségi társadalomhoz tartozónak vallotta magát, s pártjaik politikai programja, állásfoglalása volt számukra irányadó. A német kisebbség képviselőiben többen is kandidáltak különböző

²³ A békeszerződésbe foglalt kisebbségvédelmi kötelezettségek gyakorlatba való átültetéséről a 4800/1923 M. E. sz. törvényerejű rendelet gondoskodott. Bellér Béla: *Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása* i. m. 263–269.

²⁴ Bleyer gyakran hangsúlyozta, hogy a szomszéd államokban élő német és magyar kisebbségek revízióorientált együttműködése csak akkor valósulhatna meg, ha a németek számára vonzó lenne Magyarország nemzetiségpolitikája. Ferenc Eiler: *Allianz mit Vorbedingungen. Zusammenarbeit der ungarischen und deutschen Minderheitenpolitiker am „Europäischen Nationalitätenkongress“*. In: *Politische Strategien* i. m. Szerk. Mathias Beer–Stefan Dyroff. 71.

²⁵ Lásd Ottlik László: *Új Hungária felé. Magyar Szemle*, 1928. szeptember. 1–9.; Ottlik László: „Új Hungária” és „Keleti Svájc”. *Magyar Szemle*, 1929. október. 113–124.

²⁶ Jugoszláviában is csak 1929-ig tevékenykedhettek.

²⁷ Tilkovszky Loránt: *Nemzetiségpolitika* i. m. 433.

választási listákon, de csak Jakob Bleyert és Gratz Gusztávot választották be ebben az időszakban a parlamentbe.²⁸

A 4800/1923 M. E. sz. rendelet többek között azt is kilátásba helyezte, hogy a nemzetiségek is alakíthatnak egyesületeket és társaságokat a nyelv, a kultúra, a tudomány és a művelődés támogatására és ápolására. Az egyesületi szféra aktivitását a közigazgatási szervek az egész korszakban komoly figyelemmel kísérték. Míg a helyi szintű szerveződések (olvasó- és gazdakörök stb.) jórészt probléma nélkül működhettek, az országos hatókörre számot tartó nemzetiségi szerveződések elé nemegyszer akadályokat gördítettek. Előfordult, hogy nem engedélyezték egyesületek alapítását, vagy halogatták a hivatalos bejegyzést, mert olyan személyek kezdeményezésének eredményeként jöttek volna létre, akikkel szemben aktivitásuk és agilis fellépésük miatt a közigazgatás bizalmatlan volt. Az is megtörtént, hogy megakadályozták, hogy az alföldi öntudatosabb szlovákok békéscsabai székhellyel egy alternatív országos kulturális egyesületet hozzanak létre a budapesti székhelyű, szigorúan ellenőrzött, s a kormányhoz „lojális” szlovák egyesület mellé.²⁹ A Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (MNNE) engedélyezésének is megvolt az előfeltétele: a nemzetiségi kérdésben rendkívül aktív Bleyernek be kellett érnie az ügyvezető alelnök posztjával, s az elnökség felét a miniszterelnök közvetlenül delegálhatta.³⁰ A szervezet szabad tevékenységét pedig többször korlátozták: a helyi csoportok alapítását egyes régiókban évekig nem engedélyezték, vagy bejegyzésüket halogatták.³¹ Az MNNE Franz Basch körül tömörülő radikálisabb fellépésű szárnyát pedig 1936-ban egy a miniszterelnökséggel folytatott egyeztetés után záratta ki a szervezetből az elnök, Gratz Gusztáv.³²

Az anyanyelv használatának törvényi szabályozása megfelelt a nemzetközi előírásoknak. A privátszférában, az üzleti életben, a vallásgyakorlásban, a sajtóban, a nyilvános gyűléseken engedélyezett volt a nyelv szabad használata. Amennyiben a nemzetiségi lakosság aránya a településen, vagy a járásban elérte a 20%-ot, a kisebbségi állampolgárnak jogában állt mind írásban, mind szóban saját anyanyelvén fordulni a közigazgatás illetékes hivatalaihoz. Ez az arány volt érvényes arra az 1924-es rendeletre is, amely előírta, hogy a fenti körülmények megléte esetén csak olyan személyek tölthetnek be hivatalt az adott közigazgatási egységben, akik a magyar nyelven kívül az adott nyelvet is elfogadhatóan beszélnek.³³ Bár történtek komoly lépések annak irányába, hogy az elveket átültessék a gyakorlatba, előfordult, hogy a hivatalok figyelmen kívül hagyták a hozzájuk forduló jogosítványait, s visszaéltek azzal az adottsággal, hogy az életkora szerint aktív nemzetiségi lakosság jelentős része beszélt magyarul is.³⁴

A nemzetiségi oktatás kérdését a kisebbségi közösségek a magyar nemzetiségi politika legfontosabb elemének tartották. Ez volt az a terület, amelyen legjobban tetten érhető az állami és egyházi hivatalok asszimilációval kapcsolatos elfogadó, sőt támogató álláspontja, valamint tehetetlensége is, az elfogadott reformok gyakorlatba való átültetése kapcsán. Az oktatás 1923-as törvényi szabályozását még üdvözölték a nemzetiségek, de a koncepció gyenge pontjai hamar egyértelművé váltak. Az ún. ABC-rendszer eredetileg arra szolgált, hogy minden igényre megoldást kínáljon, de volt néhány olyan, rendszerbe kódolt adottság,

²⁸ Miután Bleyer csalódott Bethlen nemzetiségpolitikájában, azt tervezte, hogy alapít egy német pártot 1931-ben, de végül eltekintett ettől. Bellér Béla: *Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségi politikája a válság küszöbén 1930–1931. Századok* 111. (1977) 298–299.

²⁹ Bellér Béla: *Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségi politikájának kiépülése 1923–1929. Századok* 107. (1973) 678.

³⁰ Uo. 655.

³¹ Bellér Béla: *Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségi politikája a válság küszöbén 1930–1931* i. m. 280.

³² Az MNNE hasadásáról lásd Norbert Spannenberger: *Der Volksbund* i. m. 115–128.

³³ Ewald Ammende (Hg.): *Die Nationalitäten* i. m. 337.

³⁴ Uo. 338.

amely az egész időszakban megakadályozta azt, hogy egy valóban a kisebbségek igényeinek megfelelő, tagolt szisztéma jöjjön létre.³⁵

A valódi nemzetiségi oktatás megvalósításának útjában álló egyik legnagyobb akadály az a látszólag demokratikus rendelkezés volt, amely szerint az iskolaszékek és szülői értekezletek voltak jogosultak dönteni arról, hogy milyen típusú oktatási intézményben tanuljanak a gyerekek. A vidéki patriarchális közösségekben a helyi társadalom vezetői (jegyző, bíró, lelkész, tanár) tekintélye nem volt megkérdőjelezhető, és ők nemritkán befolyásolták a szülőket, hogy az egyszerű nyelvoktatást nyújtó, C-típusú oktatás mellett döntsenek. Sokszor visszaéltek a szülőknek azzal a természetes igényével, hogy a gyerekeik feltétlenül megtanulják az államnyelvet.³⁶ A másik jelentős problémát az okozta, hogy az elemi iskolák kb. 85%-ának az egymással rivalizáló egyházak voltak a fenntartói, akik széleskörű autonómiát élveztek, és még a látszatát is el akarták kerülni annak, hogy nem tanúsítanak igazi patrióta hozzáállást a nemzeti sorskérdésekhez.³⁷ Ezért szembehelyezkedtek a kormányzatok azon törekvéseivel, amelyek az A- és B-típusú oktatási intézmények számát növelni kívánták (Bethlen-kormány, 1928) vagy egy általános reform keretében 1938-ig valamennyi érintet elemi iskolát át akarták alakítani egységesen B-típusúvá. (Gömbös-kormány, 1935).³⁸ Az egyházak autonómiájának tiszteletben tartása így eleve lehetetlenné tette a nemzetiségi oktatásügy megreformálását.

Táblázat 2: Nemzetiségi oktatást nyújtó elemi iskolák száma (1932/1933)

Nemzetiségek	Iskolatípusok							
	A		B		C		Összesen	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Német	46	10	139	31	263	59	448	100
Szlovák	–	–	2	4	51	96	53	100
Szerb	15	79	4	21	–	–	19	100
Horvát	–	–	4	19	17	81	21	100
Román	–	–	1	9	10	91	11	100
Bunyevác	–	–	–	–	9	100	9	100
Vend	–	–	3	75	1	25	4	100
Összesen	61	11	153	27	351	62	565	100

Forrás: Dr. Olay Ferenc: *Kisebbségi népoktatás. Budapest 1935. 18–19.*

Természetesen a kormányok és az államigazgatás elszántsága is megkérdőjelezhető volt, mivel a húszas évek végén az iskolatípusok váltását ott sem vitték keresztül, ahol az oktatási intézményt maga az állam, vagy a község tartotta fenn; az 1935-ös reform esetében pedig évről évre felmentést adtak a feltételek hiányára panaszkodó iskoláknak az átállás kötelezettsége alól. De az állam nem teremtette meg a nemzetiségi oktatás humán erőforrás

³⁵ A-típus: a nemzetiség anyanyelve az oktatás nyelve; B-típus: a tantárgyak felét magyarul, másik felét németül tanították; C-típus: az anyanyelvet csak, mint tantárgyat tanították. A két világháború közötti nemzetiségi oktatás törvényi szabályozásáról lásd Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Tanulmány a magyar közjog és politikai történet köréből.* Kolozsvár 1944. 454–468.

³⁶ Marchut Réka: *Töréspontok. A Budapest környéki németiség második világháborút követő felelősségre vonása és annak előzményei. (1920–1948)* Budapest-Budaörs 2014. 61.

³⁷ Tilkovszky Loránt: *Nemzetiségi anyanyelvű oktatás Magyarországon a katolikus elemi népiskolákban. 1919–1944. Századok 129. (1995) 1257–1258.*

³⁸ Somlai Péter Ferenc: *A Gömbös féle kisebbségi iskolareform végrehajtása a főváros környéki német településeken. Levéltári Szemle 62. (2012) 4. sz. 27–38.;* Teleki Pál: *A hazai német anyanyelvű tanulók oktatási rendszere tárgyában jelentés a Kormányzó Úr Öfőméltóságának. Budapest, 1939. január 24. MNL OL K 507 73. cs. 6. t.*

háttérét sem, mivel nem tartott fenn olyan nemzetiségi tanítóképző intézményeket, amelyekre a fenti célok eléréséhez feltétlenül szükség lett volna.³⁹ (A tanárok továbbképzésével kívánta a törvényszerűen jelentkező problémákat orvosolni.) A nemzetiségi oktatás középiskolákra történő kiterjesztéséről pedig a kormányok hallani sem akartak, mivel nem kívántak hozzájárulni ahhoz, hogy a nemzetiségek öntudatos, aktív értelmiséget neveljenek ki soraikból.

Az állam egy ponton beavatkozott a privátszférába is, amikor a harmincas években a munkaerőpiac általa ellenőrzött és finanszírozott területein a névmagyarosítást tette meg az alkalmazás, s ezzel a társadalmi felemelkedés egyik előfeltételének.⁴⁰ Emellett a közigazgatás alsó szintjei, s nacionalista társadalmi szervezetek (MOVE stb.) is agitáltak a névmagyarosítás mellett a nemzetiségi lakosság körében azzal a lözeggel, hogy ez a lépés patrióta kötelessége minden nemzetiségi állampolgárnak. Ez az akció közvetlen kihatásai mellett hosszútávon a kollektív emlékezetet vette célba.

A nemzetiségpolitika formálói és eszköztáruk

Rogers Brubaker triadikus modelljének használata a magyar nemzetiségpolitika elemzésében a vizsgált időszakban csak korlátozott mértékben jár eredményekkel, mivel a magyar államhoz kötődő aktorok egyértelmű dominanciát mutattak fel a korszakban, és sem a nemzetiségek, sem pedig anyaállamaik nem játszottak valódi szerepet a nemzetiségpolitika formálásában – talán Németország kivételével.⁴¹ Utóbbi is főleg 1938 után, háborús körülmények között gyakorolt érzékelhető befolyást a szabályozásra és a gyakorlatra.

A legtöbb magyar intézményi szereplő, amely valamilyen hatást gyakorolt a nemzetiségpolitikára, közvetlenül vagy közvetett módon függött a magyar államtól, vagy egyenesen az államhatalom része volt. A nemzetiségpolitikáért közvetlenül is felelős kormányzati szerv a nemzetiségi minisztérium feloszlata után (1922) a miniszterelnökség II. osztálya volt az egész vizsgált időszakban. Az államigazgatás szervei követték az általa képviselt vezérfonalat, csakúgy, mint az erőszakszervezetek és a kormány által finanszírozott „társadalmi szervezetek”. A három nagy bevett egyház (római katolikus, református, evangélikus) autonómiája ugyan megkérdőjelezhetetlen volt, és a kormányokkal való együttműködésük sem volt emiatt mindig súrlódásmentes, a nemzetiségi kérdéshez való hozzáállásuk a feszültségek ellenére nem különbözött lényegileg az államétól. Az ellenzéki pártok és a közéletben figyelemmel kísért híres személyiségek (írók, tudósok, publicisták) csak korlátozott mértékben hatottak a közvéleményre – legtöbbször a sajtón keresztül. A fenti szereplőkből állt össze az a hálózat, amely a többé-kevésbé statikus magyar modellt két évtizeden keresztül meghatározta.

³⁹ Donáth Péter: *Iskola és politika. Az állami német nemzetiségi tanítóképzés magyarországi történetéhez 1919–1944.* Budapest 1998. 17. Az is előfordult, hogy olyan állami tanítókat neveztek ki egy-egy egyházközségbe, akik nem beszélték az adott nemzetiség nyelvét. Csobai Lászlóné: A magyarországi román nemzeti kisebbség történetének áttekintése a statisztika tükrében. In: *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája 1910–1990.* Budapest 1994. 323. Egy jelentés szerint például Baranyában egy 15 iskolát érintő vizsgálat megállapította, hogy az ott oktató 27 tanítóból csupán 10 beszélt jól horvátul. Moravec, miniszterelnökségi szakreferens jelentése Baranya vármegye délszlávok által lakott községeinek meglátogatásáról. Budapest, 1934. június 25. MNL OL K 28-157-1934-15922.

⁴⁰ Karády Viktor–Kozma István: *Név és nemzet* i. m. 188–244.

⁴¹ Brubaker szerint a nacionalizmus csak a szereplők (anyanemzet, tituláris nemzet, kisebbség) aktivitásának egyidejű vizsgálatával tanulmányozható hatékonyan. Rogers Brubaker: *Nacionalizmus* i. m. 61–65.

A miniszterelnökség nemzetiségi és kisebbségi osztályának két fontos feladata volt.⁴² Koordinálta a miniszterelnökség és a minisztériumok (külügyminisztérium, belügyminisztérium, vallás és közoktatásügyi minisztérium) együttműködését, és maga is alakította állásfoglalásaival és álláspontjaival a nemzetiségi politikát. Minden információ a kisebbségek aktivitásáról a minisztériumok (korlátozott mértékben az egyházak és társadalmi szervezetek) információs csatornáin keresztül az osztály referenseinek, végső soron pedig az az osztályt irányító államtitkárnak a kezében futott össze. Gyakran megtörtént, hogy egy minisztérium a miniszterelnökség állásfoglalását kérte egy kérdésben, és a valódi döntéseket maga az osztály hozta meg. 1921 és 1944 között ugyanaz a személy, Pataky Tibor volt az osztály vezetője, aki a magyar politikai élet meghatározó befolyású szereplőjének, Bethlen Istvánnak a bizalmasa volt.⁴³ Ez a folytonosság is jelzi, hogy legalábbis az alapkérdésekben konszenzus uralkodott az egymást követő kormányok nemzetiségpolitikai irányultságában. Pataky legtöbbször jelen volt a miniszterelnökök és a német szervezet vezetői közti tárgyalásokon, s természetesen részt vett a német és magyar diplomáciai tárgyalások előkészítésében is, mivel ezek egyik témája általában a magyarországi német kisebbség helyzete volt.

A miniszterelnökség egy-egy kormánybiztost nevezett ki a németek, szlovákok és a románok ügyeinek figyelemmel kísérésére.⁴⁴ A kormánybiztosok a hatalom meghosszabbított karjai voltak, időről-időre felkeresték a nemzetiségek által lakott településeket, beszámolókat írtak a közösségek helyzetéről, javaslatokat terjesztettek a miniszterelnökség elé, de nem voltak abban a helyzetben, hogy önálló döntéseket hozhassanak egy-egy kérdésben. Szerepük nem volt meghatározó, de állásfoglalásaik befolyásolták a kompetens hivatalnokokat egy-egy konkrét ügyben. Mindhárman a magyar állameszme elkötelezett hívei voltak, és fellépéseikkel, aktivitásukkal igyekeztek erősíteni a magyar nemzethez való hűség gondolatát. A nemzetiségek asszimilációját hosszú távon maguk is kívánatosnak, s elérhetőnek tartották, hiszen ekkorra az érintett lakosság jelentős része már kettős kötődésű volt, de az is igaz, hogy nem zárkóztak el a jogosnak tartott helyi igények támogatása elől sem. Bár a kormánybiztosok kinevezéséről és feladatairól természetesen értesítették a közigazgatás illetékeseit is, az is elő-előfordult (különösen a német kormánybiztossal), hogy a jegyzők és a járási főszolgabírók a kisebbségek megbízottait és ügynökeit látták bennük, ezért ellenségesen fogadták őket.⁴⁵

A fentről lefelé szigorú hierarchia szerint tagolt közigazgatás (minisztériumi, megyei, járási és helyi szint) természete szerint mindenekelőtt végrehajtó szerepet játszott, és az volt a feladata, hogy a kormány vagy a törvényhozás által meghozott döntéseket eljuttassa az ország településeire és végrehajtsa, betartassa azokat. A közigazgatás szereplőinek kötelességeit, s így mozgásterét a törvények és rendeletek szigorúan szabályozták, de illetékességi körükben lényegében szabadon dönthettek az egyes konkrét ügyekben. Amennyiben bizonytalanok voltak, állásfoglalást vagy utasítást kértek előljáróiktól. (Ezek döntése ettől kezdve megkérdőjelezhetetlen érvényességű volt.) A közigazgatás alapállása a kisebbségekkel szemben (különösen a járási szinttől felfelé) a távolságtartás volt.⁴⁶ Ez gyakran bizalmatlanságba fordult, ha valamilyen egyesület, vagy személy aktivitása az érintett

⁴² Gábor Gonda–Norbert Spannenberger (Hg.): *Minderheitenpolitik im „unsichtbaren Entscheidungszentrum“*. Der „Nachlass László Fritz“ und die Deutschen in Ungarn 1934–1945. Stuttgart 2014. 33–42.

⁴³ Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Csíkszereda 2013. 317–322.

⁴⁴ Tilkovszky Loránt: *A szlovákok történetéhez Magyarországon 1919–1945. Kormánybiztosi és más jelentések nemzetiségpolitikai céllal látogatott szlovák lakosságú településekről*. Budapest 1989. 4.

⁴⁵ Marchut Réka: *Töréspontok* i. m. 55.

⁴⁶ Mind a világi, mind az egyházi közigazgatás alsó szintjeire igaz ugyanakkor, hogy az egyes személyiségek kérdéshez való hozzáállása rendkívül változatos volt. A távolságtartás, vagy egyenesen elutasítás mellett sokan támogatták a helyi közösségek önszerveződésre irányuló igényeit.

településen uralkodó status quo megbillenésével fenyegetett. (Ennek több oka is lehetett: új egyesületek alapítása, kérések az oktatással, nyelvhasználattal kapcsolatban, újságok alapítása, idegen országból származó sajtótermékek, könyvek felbukkanása, külföldi utazások, vagy külföldről érkező vendégek stb.) A különböző szintek közti hivatalos levelezés azt mutatja, hogy a jegyzők, főszolgabírók, al- és főispánok a nemzetiségi ügyekben aktív személyeket gyakran egyszerűen bajkeverőknek tartották.

A közigazgatásnak többféle eszköz is rendelkezésére állt, hogy a kisebbségek aktivitását ellenőrizze, vagy akadályozza. Megakadályozhatta, vagy akadályozhatta az olyan egyesületek, újságok alapítását, amelyeket nemzeti szempontból nemkívánatosnak talált.⁴⁷ Emellett, mivel a hivatalos rendezvények megtartását közigazgatási engedélyhez kötötték, ha a kérelem formailag vagy tartalmilag nem felelt meg a követelményeknek, az illetékes hivatalok jó eséllyel megtagadták a kérés engedélyezését. Amennyiben a nemzetiségek áthágták a rendeleteket (pl. váratlan, előzőleg nem tervezett találkozó bizonyos létszám felett, előzetes engedély nélkül), az érintetteket a csendőrség előállította és a főszolgabíró kihágás miatt megbüntethette.⁴⁸ Ha bizonyos személyek, vagy tevékenységek felkeltették a közigazgatás figyelmét, a rendőrség vagy a csendőrség titkos megfigyelést végzett – gyakran „bizalmi személyek” bevonásával.⁴⁹ Minden ezekkel kapcsolatos jelentés megérkezett a belügyminisztériumba és a miniszterelnökségre is. 1936 után (a német kisebbség körében megfigyelt szervezkedés miatt) a főispánok minden hónapban kötelesek voltak beszámolni a belügyminiszternek és a miniszterelnökségnek a megyéjükben élő nemzetiségek aktivitásáról. Ettől kezdve ez egy fentről elvárt kötelesség lett a közigazgatás minden szintjén, s ez tovább erősítette a nemzetiségek feletti kontrollt.

Az állam által támogatott „társadalmi szervezetek” és patrióta egyesületek tevékenységükben nem elsősorban a nemzetiségekre koncentráltak, de nem vették őket sem szem elől.⁵⁰ Némelyikük helyi csoportokat is létrehozott a nemzetiségek által lakott településeken, s voltak olyanok is, amelyek jelentésekben számoltak be – többek között – a nemzetiségek aktivitásáról. Elsődleges céljuk mindenekelőtt a hazaszeretet erősítése, a magyar államhoz és nemzethez való korlátlan lojalitás szükségességének hirdetése volt. Központi toposzuk a magyarság szenvedéstörténete, s a területi revízió, mint megváltás volt. Amennyiben rendezvényeiken a nemzetiségi kérdés egyáltalán előkerült, akkor az a magyar nemzethez való hűség kontextusában történt. A nemzetiségek jogaival, igényeivel nem foglalkoztak.

A három nagy bevett egyház is a nemzetiségpolitika formálói közé tartozott. A nemzetiségi kérdéshez való hozzáállásuk lényegében nem különbözött a magyar kormányzatok felfogásától, és a vele való együttműködésük többnyire gördülékeny volt. Ennek ellenére néha az övéknél engedékenyebb állami politikai irányvonalat az oktatás kérdésében szabotálták, mivel tartottak tőle, hogy egy esetleges nemzetiségek irányába mutatott megengedőbb alapállást a magyar társadalom és a közvélemény befolyásolására intenzíven használt média negatívan ítélné meg. Sőt az is előfordult, hogy a miniszterelnökség szemére vetették, hogy egy olyan helyzetben, amikor az alsó szintű közigazgatás maga is a

⁴⁷ Tilkovszky Loránt: *A szlovákok történetéhez* i. m. 20–21.

⁴⁸ Ez nem volt kisebbség-specifikus megszorítás, de tény, hogy a kisebbségi közösségeket is negatívan érintette. Eiler Ferenc: *Németek, helyi társadalom és hatalom. Harta 1920–1989*. Budapest 2011. 66–67.

⁴⁹ Az is előfordult, hogy külföldi küldeményeket keresve házkutatásokat tartottak nemzetiségi aktivistáknál. Tóth István: *A magyarországi szlovákok politikai és politikai jellegű szerveződése 1900–1948*. In: *Történeti Múzeológiai Szemle. A Magyar Múzeumi Történeti Társulat Évkönyve*. Szerk. Ihász István–Pintér János. Budapest 2004. 35. A legextrémebb eljárás az volt, amikor nemzetgyalázás vádjával vontak valakit eljárás alá. A legismertebb eset Franz Basch-sal történt, aki egy gyűlésen elítélte a névmagyarosításokat. Ő letöltendő börtönbüntetést kapott. Tilkovszky Loránt: *Vád, védelem, valóság. Basch Ferenc a népbíróság előtt. Századok* 130. (1996) 1393–1450.

⁵⁰ Területvédő Liga, Magyar Revíziós Liga, Magyar Országos Véderő Egyesület, Szent Gellért Társaság stb.

nemzetiségbarát intézkedések ellen agitál, az egyház ellentétes irányú lépését a társadalom rosszul értelmezhetné.⁵¹ A nemzetiségek kéréseihez gyakran bizalmatlanul viszonyuló lelkészek, valamint a tőlük függő tanítók könnyen meg tudták győzni a szülőket a kormány javaslatainak feleslegességéről.⁵² A kérdés komplexitását azonban jól mutatja, hogy nem ritkán a szülők agitáció nélkül is a változtatással szemben foglaltak állást.⁵³

Az istentiszteletek nyelve több szempontból is érzékeny kérdésnek számított a vizsgált évtizedekben. Kétség kívül nem volt egyszerű dolog megszervezni a vegyes etnikumú lakosság körében a különböző nyelvű istentiszteletek megtartását. Legtöbb helyen nem volt ezzel probléma, mivel kialakult egy szokásjog, amihez tartották is magukat mind a hívek, mind az egyházi főhatóság, a helyi plébánosok és lelkészek. Előfordult azonban, hogy ez az egyensúly megbillent, vagy a helyi plébánosnak, lelkésznek köszönhetően, vagy az etnikai arányszámok megváltozása miatt, és akkor az ellentétek híre nemcsak az egyházi főhatósághoz jutott el, hanem a miniszterelnökséghez is.⁵⁴ A helyzetet az egyházi vezetők hol orvosolták, hol ragaszkodtak az új helyzethez, de nem engedték meg senkinek, hogy beleszóljon az autonómiájuk fontos elemének tartott kérdésbe. Az ilyen jellegű problémák mellett azonban arra is volt példa, hogy a helyi közigazgatás vezetői nem nézték jó szemmel az idegen nyelvű istentiszteletek létét, mivel ezek szerintük csorbították „a község magyar jellegét”.⁵⁵

A katolikus egyház arra is kísérletet tett, hogy a hozzá kötődő szervezetek és egyesületek révén (Katolikus Népszövetség, stb.) csökkentse hívei körében az MNNE és később a Basch körül szerveződő Népinémet Bajtársak befolyását.⁵⁶ Ezek és az általuk kiadott újságok rivalizáltak az MNNE-vel és a Sonntagsblattal, mivel mindkét oldal számára a katolikus vidéki lakosság volt az elsődleges célcsoport. Három katolikus püspök még Bethlen miniszterelnök kérésére azt is elvállalta, hogy az MNNE tiszteletbeli tagja legyen, a plébánosok közül pedig többen is beléptek az egyesület helyi csoportjába, s nem ritkán a vezetőség tagjai is lettek.⁵⁷ Többüknek ezzel az volt a szándéka, hogy rálássanak a csoport aktivitására, és egy esetleges radikalizálódásnak még időben elejét vegyék.⁵⁸

Azokat az egyházi embereket, akik híveik nemzetiség-specifikus igényeit komolyan vették, s azt a nyilvánosság előtt hajlandók is voltak képviselni, nem ritkán nyilvánosan megvádolták, meghurcolták. Legjobb példa erre Szeberényi Lajos Zsigmond békéscsabai evangélikus esperes esete, aki a szlovákok nyelvi jogaiért felemelte a szavát.⁵⁹ A sajtó ízekre szedte, és hazaárulónak bélyegezte. Mérsékelt és lojális személyisége idővel már püspökének is terhessé vált, mivel neki személyesen is foglalkoznia kellett a vádakkal, melyeket gyakran az egyházon belül fogalmaztak meg az esperes ellen. Pedig ő is tisztában volt vele, hogy mindez időpocsékolás, mivel Szeberényi államhűségéhez kétség sem fért – még ha a szlovákokkal való szolidaritását maga a püspök is túlzónak tartotta.

A közvélemény ingerküszöbét elérő tudósok, írók, újságírók, publicisták és az ellenzéki pártok politikusai, akik a témában megnyilvánultak, indirekt módon vettek csak

⁵¹ Tilkovszky Loránt: *Nemzetiségi* i. m. 1259.

⁵² Uo. 1255.

⁵³ Marchut Réka: *Töréspontok* i. m. 61.

⁵⁴ Grósz András: *A Deutschungar Bleyer Jakob – különös tekintettel a katolikus egyházzal fűződő kapcsolatára. (1920–1933)*. PhD-disszertáció (ELTE), kézirat. Budapest 2014. 166., 171.; Eiler Ferenc: *Németek, helyi társadalom* i. m. 63.

⁵⁵ Tilkovszky Loránt: *A szlovákok történetéhez* i. m. 78.

⁵⁶ Grósz András: *A Deutschungar Bleyer Jakob* i. m. 106–110.

⁵⁷ Norbert Spannenberger: *Die katholische Kirche in Ungarn 1918-1939. Positionierung im politischen System und „Katholische Renaissance“*. Stuttgart 2006. 144.

⁵⁸ Grósz András: *A Deutschungar* i. m. 101.

⁵⁹ Tilkovszky Loránt: Szeberényi Lajos Zsigmond és a magyarországi szlovákok. In: *A Kárpát-medence vonzásában. Tanulmányok Polányi Imre emlékére*. Szerk. Fischer Ferenc et al. Pécs 2001. 526–532.

részt a nemzetiségpolitika formálásában, a sajtó felhasználásával. A közhangulatot igen, az aktuális folyamatokat azonban csak ritkán voltak képesek befolyásolni.⁶⁰

A Brubaker-i triadikus modell második és harmadik csúcán a nemzetiségek és anyaállamaik helyezkednek el. A magyarországi nemzetiségpolitika alakítására ezek a szereplők a magyar államhoz képest elhanyagolható hatást gyakoroltak. Több oka is volt annak, hogy ennek a két faktornak (Németország és a német kisebbség kivételével) lényegében nem volt befolyása a kérdéskörre. Egyik az volt, hogy Magyarország és a szomszéd államok viszonyában asszimetrikus helyzet állt elő a konnacionális csoportok méretét illetően, s ez a nemzetiesítő államok logikája szerint már eleve kizárta a reciprocitás lehetőségét. Ráadásul az államok egymással homlokegyenest ellentétes jövőképpel rendelkeztek, ami lehetetlenné tette közöttük a nemzetiségi kérdésre fókuszáló kommunikációt. A szomszéd államok aktivitása és befolyása többnyire kimerült a nemzetközi sajtó és szervezetek befolyásolásában, és abban, hogy az ottani társadalmi szervezetek könyveket, újságokat, nyomtatványokat küldtek a nemzetiségi kérdésben aktívabb magyarországi személyiségeknek, közösségeknek.⁶¹ (Az anyaállamokban lévő szervezetekkel, személyekkel való kapcsolattartást a kormányok nemkívánatos fejleménynek tartották, s ha csak lehetett, igyekeztek azt figyelemmel kísérni, akadályozni.) Emellett a magyarországi nemzetiségekhez tartozók száma – a németekén kívül – meglehetősen alacsony volt, ráadásul nem területileg kompakt közösségekben éltek, s ez eleve megkérdőjelezte egy esetleges regionális, vagy országos érdekvédelmi szervezet kiépítésének és működtetésének sikerességét. A legtöbb magyarországi nemzetiség legfeljebb saját közösségeinek közéletére tudott hatást gyakorolni, a nemzetiségpolitikára magára azonban nem – tárgyai voltak csupán annak.⁶² Az egyetlen kivételt a németek jelentették.

Németország befolyása annak volt köszönhető, hogy Magyarország hosszú távú külpolitikai célkitűzéseinek megvalósításához megkerülhetetlen szereplőnek számított Budapesten, valamint annak, hogy a német kisebbség – részben a németországi támogatásnak is köszönhetően – komoly aktivitást fejtett ki az országban. Ez a befolyás azonban csak a többi államhoz képest tűnik jelentősnek, valójában csak 1938-ban, ill. 1940-ben vált jelentékennyé.⁶³ Addig ugyan a német külügyminisztérium és 1933 után a kérdésben épp döntési jogkörrel rendelkező aktuális hivatal folyamatosan napirenden tartotta a német kisebbség kérdését, de nem volt igazán abban a helyzetben, hogy az államközi kapcsolatok veszélyeztetése nélkül energikusan fellépjen a kisebbség érdekében.⁶⁴ A magyar kormányok a nemzetiségpolitikát szigorúan és konzekvensen belügynek tartották.⁶⁵ Ilyen körülmények között a német kormányok többnyire nem közvetlenül, hanem társadalmi szervezeteken,

⁶⁰ Lásd Bellér Béla: *Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségi politikája a válság küszöbén 1930–1931* i. m. 282.

⁶¹ 1929-ben pl. négy amerikai szlovák szervezet petíciókat nyújtott be a Népszövetségnek, melyekben felpanaszolták a magyarországi szlovákok sorsát. Ugyan hivatalosan nem értek el semmilyen eredményt, nagy nemzetközi kampányt folytattak Magyarország ellen. Az akciót titokban a csehszlovák kormány szervezte. Tilkovszky Loránt: *Szeberényi Lajos Zsigmond* i. m. 528–529.

⁶² Ilyen adottságok mellett természetesen szó sem lehetett arról, hogy a nemzetiségek összefogva próbálják meg rábírní a kormányokat arra, hogy változtasson a nemzetiségpolitikáján.

⁶³ A második bécsi döntés után a Volksbund sokkal nagyobb mozgástérrel rendelkezett, mint az MNNE valaha is. *Deutsch-ungarisches Protokoll. (Dokumente über den Zweiten Wiener Schiedsspruch)* Wien, 31. August 1940. In: *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik (ADAP)*. Serie D. Band X. Göttingen 1963. 482–484.

⁶⁴ Bleyert Németországból 1933-ban kifejezetten arra kérték, hogy ne veszélyeztesse a német-magyar kapcsolatokat. A német külügyminisztérium a budapesti német követségnek. Berlin, 1933. augusztus 11. In: *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944*. Szerk. Ránki György–Pamlényi Ervin–Tilkovszky Loránt–Juhász Gyula. Budapest 1968. 55.

⁶⁵ Lásd ehhez Der ungarische Ministerpräsident Gömbös an Reichskanzler Hitler. Budapest, 14. Februar 1934. In: *ADAP*. Serie C. Band II.2. Göttingen 1973. 466–470.

valamint a német sajtón keresztül igyekeztek nyomást gyakorolni a magyar döntéshozókra.⁶⁶ Titokban persze Berlin az MNNE-t, illetve későbbiekben a Népinémet Bajtársakat, valamint lapjaikat is finanszírozta.⁶⁷ 1938-ig azonban egy kis korrekciót sikerült csupán elérnie az iskolapolitikában, illetve néhány apró részeredményt a konkrét napi politikában.

A német kisebbség, pontosabban az MNNE a többi kisebbséghez képest magasabb szervezettségi szintje miatt is tudott a nemzetiségpolitika alakításában szereplőként fellépni. Habár a Bleyer (majd később Basch) körül csoportosuló aktív személyiségek szívesen látták volna, ha Németország védhatalomként lépett volna fel érdekükben, ez valójában nem teljesült 1940-ig, a német államérdek elsődlegessége miatt. A titkos német anyagi támogatás Bleyernek és körének mégis biztosított bizonyos mozgásszabadságot. A radikálisabb fellépést azonban politikai okokból mindvégig kerülték: nem alapítottak pártot, s panaszt sem nyújtottak be a Népszövetséghez.

Az MNNE és később a Népinémet Bajtársak mérsékelt követeléseket fogalmaztak meg, amelyek a nyelvhasználatra, az oktatásügyre és a szabad szervezkedésre koncentráltak. Azért, hogy ezeket a célokat elérjék, több eszközt is bevetettek. Bleyernek lehetősége volt arra, hogy időről-időre a kulisszák mögött tárgyalhasson nemcsak a magyar, hanem a német illetékesekkel is. A kormánypárt képviselőjeként pedig előfordult, hogy a kisebbség érdekében felszólalt a képviselőházban is – a kormány politikáját finoman, vagy keményebben kritizálva.⁶⁸ Bleyer köre, majd később a Népinémet Bajtársak is jó németországi sajtókapcsolatokkal rendelkeztek, és jó néhány újság szívesen beszámolt az aktuális magyarországi helyzetről. Korlátozott mértékben arra is volt lehetőségük, hogy a szomszéd államokban működő német kisebbségi sajtót mobilizálják. A magyarországi kisebbségi lapnak, a Sonntagsblattnak pedig a társadalmi bázis szervezésében volt kulcsszerepe.

Míg a többi nemzetiségnek egyáltalán nem volt befolyása a magyar nemzetiségpolitika formálására – csupán helyi, közösségi szinten, többnyire az informális kapcsolatok révén –, a magyarországi németek hatása is legfeljebb ha mérsékeltnek nevezhető. Az állammal és az egyházakkal felvállalt konfliktusok ellenére is csak néhány korlátozott hatékonyságú eredményt sikerült elérniük az iskolarendszer kapcsán (új tankönyvek 1930, iskolatípusok reformja 1935), a kormányok nemzetiségi kérdéshez való hozzáállásának megváltozását azonban még Németországgal a hátuk mögött sem sikerült elérniük.⁶⁹

Összegzés

A magyar kormányoknak pozitív önképük volt a nemzetiségek magyarországi helyzetét illetően: a magántulajdon biztosítása és a személyi jogok garanciája számukra sokkal bőkezűbb, nagyvonalúbb szabályozásnak tűnt, mint azok a keretek, amelyeket a szomszéd

⁶⁶ Deutscher Schutzbund für das Grenz- und Auslandsdeutschtum, Verein für das Deutschtum im Ausland stb. A szervezetek az állami támogatás ellenére rendelkeztek mozgásszabadsággal, főleg 1933 előtt. Lásd Bastian Schot: *Nation oder Staat? Deutschland und der Minderheitenschutz*. Marburg/Lahn 1988.

⁶⁷ A magyar kormányok az egyesületnek évente 10.000 Pengőt folyósítottak. Ewald Ammende: *Die Nationalitäten* i. m. 336. Ez az összeg akkoriban kb. 7.500 Márkának felelt meg. A német külügyminisztérium az egyesületet titokban 35.000 Márkával, a VDA pedig 86.000 Márkával támogatta. Norbert Spannenberger: *Der Volksbund* i. m. 106.

⁶⁸ A beszédek, hozzászólások nemritkán botrányt okoztak a képviselőházban, mert Bleyert több képviselő is pángermán agitátornak tartotta. Utolsó parlamenti beszédéről és annak következményéről lásd Bellér Béla: Az ellenforradalmi rendszer német nemzetiségi politikájának válsága 1932–1933-ban. II. *Történelmi Szemle* 28. (1985) 610–616.

⁶⁹ Peter Jekel: Lehrbücher für die deutschen Minderheitsschulen mit A-, B- und C-Typus. *Sonntagsblatt*, 1930. november 23. 5.

államok biztosítottak az ott élő magyar kisebbségeknek.⁷⁰ Az első világháború előtti, a nemzetiségek által felpanaszolt asszimilációs törekvések tényét és hatását bagatellizálták, de a gyakorlatban a folytatódó tendenciát továbbra is támogatták. Magyarországon – ellentétben a szomszéd államok gyakorlatával – az állam a két világháború között nem tett különbséget az egyes kisebbségek megítélésében, s a velük szemben alkalmazott politikában: megpróbálta mindegyiküket ellenőrzés alatt tartani, aktivitásukat pedig bizalmatlansággal követte.⁷¹

Rezümé

A tanulmány a magyar állam belső kisebbségeivel szemben az első világháború végétől az első bécsi döntésig terjedő időszakban gyakorolt nemzetiségpolitikáját elemzi. Az elemzés Magyarországot – hasonlóan a térség többi államához – *nemzetiesítő* államként fogja fel, a hangsúlyt pedig nem a „nemzetállam“ statikus képének megrajzolására, s a kisebbségek ebben elfoglalt helyének bemutatására helyezi, hanem a kisebbségekkel kapcsolatos politika hangsúlyaira, valamint a politika formálásában meghatározó szerepet játszó aktorok motivációira, tevékenységére.

Affiliáció

Eiler Ferenc

történész, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kisebbségkutató Intézet, Budapest

⁷⁰ Jakob Bleyer is egyetértett azzal, hogy az élet- és vagyonbiztonság terén, a törvények és hatóságok előtti egyenlőséget illetően, a magyar állami életben való részvétel tekintetében nem számított a nemzetiségi hovatartozás. Az országgyűlés képviselőházának 150. ülése 1928. március 27-én, kedden. In: *Képviselőházi Napló*. 1927. X. köt. Budapest 1928. 325.

⁷¹ A területi revízió után új szakasz kezdődött a magyar nemzetiségpolitikában. Erről lásd Mikó Imre: *Nemzetiségi jog* i. m. 295–317.; Tilkovszky Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon. (1938–1941)*. Budapest 1967.; Cholnoky Győző: *Állam és nemzet. Uralkodó nemzet- és nemzetiségpolitikai eszmék Magyarországon. (1920–1941)*. Budapest 1966. 66–91.